

Türkiye - Avrupa Birliği Müzakerelerinde Kıbrıs Sorununun Etkisi ve Bugünkü Durum

Effects of Cyprus on Turkey-European Union Accession Negotiations and Current Status

Öğr. Gör. Rabia TAŞ*

Başvuru Tarihi: 12.02.2020

Kabul Tarihi: 28.07.2020

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Bu makale, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile üyelik müzakerelerinde Kıbrıs sorununun etkisi olup olmadığını tartışmakta ve Türkiye ile müzakerelerin bugünkü durumu göz önünde bulundurularak Avrupa Birliği ile ilişkilerin seyri üzerine değerlendirmeler yapmaktadır. Türkiye, 1999 yılında aday ülke olarak ilan edilmiştir ve üyelik müzakereleri 2005 yılında başlamıştır. O günden bu yana geçen 15 sene içinde Kıbrıs sorunu varlığını korumaya devam etmiş olup Türkiye'nin üyelik müzakerelerinde Avrupa Birliği'nin engel olarak nitelendirdiği konulardan biri olarak raporlarda yerini almıştır. Fakat Kıbrıs sorununun varlığı, müzakere süreçlerinin başlamasına engel teşkil etmemiştir. Engel teşkil etmediği gibi geçen yıllar içinde sonlandırılmasına da yol açmamıştır. Kıbrıs sorunu varlığını korumakla beraber Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkileri farklı alanlarda ve farklı ortak gereksinimler çerçevesinde sürmeye devam etmektedir. Bu nedenle Kıbrıs sorunu nedeniyle yavaşlayan Avrupa Birliği müzakere süreçlerinde diğer alanlarda uyum politikaları izlenmeye devam edilmeli ve gelecekte ortaya çıkabilecek alternatif işbirliği modelleri için uzlaşa sağlanabilecek işbirliği konularının çeşitlendirilmesine önem verilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs sorunu, Avrupa Birliği, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Avrupa Birliği üyelik müzakereleri, liberal kurumsalcılık.

Abstract

This paper has been discussing the effects of Cyprus question on Turkey's European Union accession negotiations and making evaluations on the progress of relations with European Union considering the current status of negotiations. Cyprus question was on the agenda of international society in 1999 when Turkey was declared as an official European Union candidate country and in 2005 when European Union accession negotiations started with Turkey. It has been 15 years since the beginning of accession negotiations and Cyprus question

* Anadolu Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi, rabiatas@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7145-6035

still remains unsolved. Since Turkey's approach towards Cyprus question is different from European Union's approach and expectations, it has become one of the obstacles between Turkey and European Union in terms of accession negotiations. Despite the Cyprus question, Turkey's negotiation process has started and it hasn't been finalized yet. Even though the related parties are insistent on their approach to Cyprus question, the relations between them are going on in many different fields and joint interest areas. Therefore; Turkey should continue to follow adoption of the European Union *acquis* and be prepared to undertake alternative cooperation models with European Union.

Keywords: Cyprus Question, European Union, The Turkish Republic of Northern Cyprus, European Union Accession Negotiations, Liberal Institutionalism

Giriş

Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) üyeliği yolunda geçirdiği sürecin başlangıcı, 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na yaptığı üyelik başvurusuna kadar dayandırılabilir. Coğrafi yakınlığın getirdiği bölgesel işbirliği ihtiyacının yanı sıra ekonomik, kültürel ve toplumsal etkileşimlerin bir işbirliği zemininde sürdürülmesi arzusu bu yolculuğun temel motivasyon kaynakları arasında yerini almıştır.

1999 yılında AB aday ülkesi olarak ilan edilmesi ve 2005 yılında müzakerelerin başlamasından bu yana ilişkiler kimi zaman hız kazanmış, kimi zaman kopma noktasına gelmiştir. Müzakerelerin başlamasından bu yana geçen 15 yıl içinde sadece bir müzakere faslının geçici olarak kapatılabildiği olması ise sürecin ne denli çıktık odaklı ilerlediğini görmek açısından anlamlıdır. AB, Türkiye'yi iç siyasetinde aldığı kararlar nedeniyle zaman zaman eleştirirken zaman zaman da övgüyle takdir etmektedir. Fakat bazı konular, üyelik süreci başlamadan öncesine dayanmakta ve bugün AB ile ilişkilerde hala çözüme kavuşturulması beklenen gündem maddeleri olarak varlığını korumaktadır. Yunanistan ile ilişkiler, temel haklar ve hukukun üstünlüğü konusunda AB müktesebatına uyum ve Kıbrıs sorunu bu konular arasındadır.

Kıbrıs'ta Rum kesimi ve Türk kesimi arasında anlaşmazlıkların 1959-60 Kıbrıs Anlaşmalarından bu yana bir türlü çözüme kavuşturulmadığı görülmektedir. Uluslararası toplumun taraflardan birini muhatap alıp diğerini yok sayması, sorunların çözümsüzlüğü konusunda etkili unsurlardan biridir. 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması, ardından Rum kesiminin kendisini adanın temsilcisi olarak nitelendirmesi ve silahlı çatışmalar dâhil olacak şekilde Türk kesiminin azınlık konumuna indirgenmeye çalışılması; adada anlaşmazlığın kökenini açıkça göstermekle birlikte çözüm önerilerinin de uzlaşma ortamını terk eden taraftan yana geliştirilmesi Türk kesiminin 1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) olarak kendi hukuksal varlığını oluşturmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Türkiye, 1959 yılında kazandığı garantör statüsüyle KKTC'nin çıkarlarını da koruma yaklaşımını terk etmemiş ve AB üyeliği sürecinde de bu tavrından ödün vermemiştir.

Bu çalışma kapsamında öncelikle Türkiye'nin AB ile ilişkilerini tarihsel süreçte ele alıp, AB üyeliği sürecinde atılan adımlara değinilecektir. Ardından AB ile üyelik müzakereleri sürecinde Kıbrıs sorununun nerede ve ne şekilde gündeme geldiği ve Türkiye'nin müzakere sürecini nasıl etkilediği konusu ele alınacaktır. Çalışmanın teorik perspektifi liberal kurumsalcılık yaklaşımı çerçevesinde ele alınmıştır. Uluslararası ilişkilerde tarafların birbirlerine karşı görüşleri olabileceği; ancak bu karşıtlıkların çatışmaya dönüşmemesi için karşılıklı çıkar ve geleceğe yönelik öngörüler zeminine oturtulmuş işbirliklerinin kurulabileceğini öne süren liberal kurumsalcılıktan Türkiye'nin Kıbrıs sorunu ve AB müzakere süreci yönetiminde nasıl yararlanabileceği konusuna değinilecektir. Son olarak müzakerelerin bugünkü durumu ve gelecekte neler olabileceği üzerine değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Türkiye'nin AB ile İlişkilerine Tarihsel Bir Bakış

1993 yılında Maastricht Anlaşması ile Avrupa Birliği kurulmuş ve üye ülkeler ekonomi, güvenlik, hukuk gibi konularda birlikte hareket etme uzlaşısına varmışlardır (European Union, 2019). Türkiye 1999 yılından bu yana, AB'ye aday ülke konumundadır ve 2005 yılında müzakerelere başlamasından bu yana 15 yıl geçmiştir.

Türkiye, AB için aday ülke konumuna gelmiştir; ancak Kopenhag kriterlerine uyum kapsamında hazırlanan Komisyon raporlarında insan hakları, azınlıklar, Kıbrıs sorunu gibi konuların çözüme kavuşturulması gerekliliği varlığını korumuştur. 16-17 Aralık 2004 Brüksel Zirvesi'nde AB Konseyi, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yeterli ölçüde karşıladığı ve gelinen durumda müzakereleri açmak için gerekli koşulun sağlandığına kanaat getirerek Türkiye ile müzakerelerin 03 Ekim 2005 tarihinde başlatılması kararına varmıştır (T.C. Dış İşleri Bakanlığı, 2004). Sürecin başlamasının ardından AB Komisyonu, her yıl İlerleme Raporu düzenleyerek Türkiye'nin üyelik yolunda attığı adımları takip etmiştir.

Geçen süre içinde müzakereye açılan ve kapanan fasıl sayısı yalnızca bir olarak kayıtlara geçmiş ve "bilim ve araştırma" geçici olarak kapanan tek fasıl olmuştur. Söz konusu fasılın 2006 yılı Haziran ayında kapandığına dair açıklama 2006 yılı İlerleme Raporu'nda yerini almıştır (Commission Of The European Communities, 2006, s. 4).

Tam üyelik için gerçekleştirilen müzakere sürecinde açılan müzakere başlıkları ve veto edilen başlıklarla beraber sürecin başından bu yana Türkiye İlerleme/Ülke Raporlarında bahsedilen ve henüz çözüme kavuşturulamamış konular da bulunmaktadır. Bu konu başlıkları AB tarafından talep edilirken Türkiye tarafında kabul görmemekte ve müzakereler açısından bir çözümsüzlük durumunu gündeme getirmektedir. Bu konular Kıbrıs sorunu ve Yunanistan'la yaşanan sorunlardır. Türkiye'nin AB kararlarını kabul etmeyerek hayata geçirmedeği ve AB tarafından sürekli eleştirildiği konulardan biri, bu çalışmanın da temel konusunu teşkil eden, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin "Kıbrıs Cumhuriyeti" olarak AB üye ülkesi statüsüyle tanınması ve komşuluk ilişkileri ile ticari, hukuki ve ilgili diğer tüm süreçlerde iyileştirmeye gidilmesidir. Bu konu, Türkiye'nin henüz aday ilan edilmediği dönemlerden bugüne dek üyelik ilişkilerine dair süreçlerin tamamında gündemde tutulmuştur ve AB ile müzakere süreçlerinde önemli etkileri olmuştur.

Türkiye'nin AB üyelik sürecinde aşılması gereken tek konu Kıbrıs sorunu değildir. Temel haklar ve hukukun üstünlüğü gibi konular da iyileştirmeye açık alanlar olarak Komisyon Raporlarında yerini almaktadır. Ayrıca coğrafya, din, nüfus ve değerler konuları da Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde diğer üye ülkelerin tartışmaya açtığı konulardan bazılarıdır. Özellikle son yıllarda yaşanan göçmen krizi, Avrupada göç etme potansiyeli olan nüfus yaklaşımının hem siyasetçiler hem de AB üyesi ülkelerin vatandaşları üzerinde yeni bir bakış açısı oluşmasına neden olmuştur. Bu bakış açısı Brexit sürecinde de gözlemlenmiş ve Brexit referandumu sonrasında yürütülen çalışmalarda Türkiye'nin AB üyeliği konusunun referandum sonucunu etkileyen unsurlardan biri olduğu görülmüştür (Çömlekçi ve Hocaoğlu Bahadır, 2020, s. 1133). Doğu Akdeniz'de yaşanan gelişmeler de güvenlik, enerji, ekonomi gibi konularda birtakım anlaşmazlıklar ve çekinceleri gündeme taşımıştır. Ancak bu çalışma kapsamında Türkiye'nin AB müzakere süreci Kıbrıs sorunu çerçevesinde ele alınacağından ilerleyen bölümlerde yalnızca bu konuda alınan kararlar ve raporlarda yer verilen ifadeler esas alınacaktır.

AB ile Müzakere Sürecinde Kıbrıs Sorununun Etkisi

Bir Akdeniz adası olan Kıbrıs, tarih boyunca stratejik öneme sahip olmuştur. 300 yıl Osmanlı İmparatorluğu idaresinde kaldıktan sonra 1878 yılında İngiltere'yle yapılan Osmanlı-İngiliz Anlaşması ile adanın sahipliği Osmanlı İmparatorluğu'nda ve idaresi İngilizlerde olacak şekilde bir yapılanmaya gidilmiştir. İngiltere, 1914 yılında yayınladığı Krallık Konseyi Emirnamesi ile aday ülkesine kattığını ilan etmiş; 10 Mart 1925 yılında adanın bir Taç Kolonisi'ne dönüştürüldüğünü duyurarak adanın yönetimi için bir Vali atamıştır (Özersay, 2009, s. 1-3). Adanın konumunun hem Hindistan hem de Orta Doğu ile ilişkiler açısından stratejik öneme sahip olması, İngiltere için bu topraklarda var olma isteğini pekiştiren temel unsurlardan biri olmuştur.

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Anlaşması ile de Kıbrıs'ın İngiltere aidiyeti tanınmıştır. İngiltere, adaya vali atadıktan sonra Türk ve Rumların nüfus oranlarına göre bir yasama meclisi kurulmasını planlamıştır. Fakat Rumlar, bu Muhtariyet Planı'nı kabul etmemiştir. Rumların adada Türkler ve İngilizlere karşı saldırılarının artması sonucu İngilizler karma yasama meclisinin yanı sıra Türk ve Rumların ayrı birer meclisi olmasına; bununla beraber Türkiye ve Yunanistan'ın yenilenen Muhtariyet Planı'nın yürütülmesine destek olmak amacıyla birer temsilci göndermesine karar vermiştir. Fakat Yunanistan, adada Birleşmiş Milletler'in self-determinasyon ilkesinin uygulanmasını gerektiğini savunmuştur (Çakmak, 2017, s. 861-862). Bu gelişmeler esnasında Türkiye ve Yunanistan'ın da taraf olarak dâhil edilmesi, 1959 yılında Türkiye ve Yunanistan arasında Zürih Anlaşması'nın imzalanmasına uzanan süreci başlatmıştır. Devamında yapılan görüşmeler sonunda ise 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. 1959-60 Kıbrıs Anlaşmaları olarak bilinen bu anlaşmalar, adada iki toplumlu ve iki toplumun ortaklığına dayalı bir devlet kurulmasını mümkün kılmıştır (Özersay, 2009, s. 5).

Ortaklığa dayalı bir devlet kurulmuş olmasına rağmen Rum kesiminin Türk toplumunu azınlık konumuna getirmek için çıkardığı huzursuzluklar ve bunun sonucunda ortaya çıkan silahlı çatışma ortamı 1963 yılında artış göstermiştir. 01 Ocak 1964 tarihinde ise Rumlar, 1960 Anlaşmalarını tek taraflı olarak feshettiğini açıklayarak adadaki toplumlara ayırarak eylemlerin artmasını cesaretlendirmiştir. 1974 yılına gelindiğinde zaten var olan anlaşmazlık ortamının üzerine bir de adanın Yunanistan'a bağlanması planları gündeme geldiğinde Türkiye garantörlük hakkını kullanarak 20 Temmuz 1974'te adaya müdahalede bulunmuştur. Müdahalenin ardından can ve mal güvenlikleri sağlanan Kıbrıslı Türklerin geldikleri bu noktayı hukuki bir statüye kavuşturmak için Kıbrıs Türk Yönetimi tarafından 1975 yılında Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD) kurulmuştur. 1983 tarihli Birleşmiş Milletler kararında KTFD'nin sona erdirilmesi gerektiği ifade edilince Kıbrıslı Türkler self-determinasyon hakkını kullanarak 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni kurmuştur (Vatansever, 2012, s. 1512-1518). Bu tarihten itibaren adada iki toplumlu ve iki devletli bir yapı ortaya çıkmıştır. Fakat Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler, KKTC'yi resmen tanımayıp adanın temsilcisi olarak Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ni kabul etmektedir.

Türkiye ve Kuzey Kıbrıslı Türkler, KKTC'nin tanınmasını istemekte; uluslararası toplum ise tek bir ülkede iki toplumu bir araya getirerek Türklerin azınlık konumuna gelmesini istemektedir. Bu iki farklı yaklaşım ve adanın Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) olacak şekilde bölünmüş yapısı uluslararası siyasette "Kıbrıs sorunu" olarak adlandırılmıştır (Doğan, 2008, s. 225). Bu çalışma kapsamında da Kıbrıs sorunu olarak kullanılan ifade ile Türkiye'nin KKTC'nin tanınması isterken; AB'nin "Kıbrıs Cumhuriyeti" olarak adlandırdığı GKRY'nin hem adanın temsilcisi olarak tanınması hem de AB aday ülkesi olarak diğer üyelerle birlikte eşit muameleye tabi tutulması isteklerini kabul etmemesi durumu anlatılmaktadır.

Türkiye, Annan Planı ve Nisan 2004'te adada gerçekleşen referandumu destekleyerek AB nezdinde Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik yapıcı adımlar atmıştır. 2004 yılında Brüksel Zirvesi'nde Türkiye ile müzakerelerin 03 Ekim 2005'te başlaması kararı alınmıştır (Erhan ve Akdemir, 2016, s. 9). Aynı yıl Aralık ayında Avrupa Parlamentosu tarafından Türkiye ile müzakerelerin başlamasına ilişkin bir karar alınmış ve bu karar kapsamında Türk yetkililerin Kıbrıs sorunun çözümünde yapıcı bir rol üstlenmesi, adada diyalogları arttırarak diğer tüm AB üyesi ülkeleri tanıdığı gibi "Kıbrıs Cumhuriyeti"ni de tanıması gerektiğini belirtmiştir (European Parliament, 2019). Brüksel Zirvesi sonrasında Türkiye için kritik karar Zirve Sonuç Bildirgesi'nin imzalanması konusunda olmuştur. Zirve Sonuç Bildirgesi'ne göre Türkiye, AB'nin yeni katılan 10 ülke ile genişlemesini kabul eden Türkiye Uyum Protokolü'nü imzalamayı taahhüt etmiştir. Türkiye daha sonra, 29 Temmuz 2005 tarihinde, Ankara Anlaşmasını bu ülkeleri kapsayacak şekilde genişleten bu protokolü imzalamıştır. Fakat GKRY'yi bu genişlemenin dışında tutan bir ek deklarasyon yayınlarak Uyum Protokolü'ne atılan imzanın Kıbrıs Rum Yönetimi'ni tanıma anlamına gelmediğini, AB üyeliğine giren hükümetin Kıbrıs Türk kesimini temsil etme-

diğini ilan etmiştir. AB ise bir karşı deklarasyonla, Türkiye'nin ek deklarasyonunu tanımadığını belirtmiştir (Özen ve Yazgan, 2007, s. 270-271). Türkiye'nin protokolü imzalamış olmasının GKRY ile gümrük birliği dâhil herhangi bir karşılıklı ilişki içinde olmayacağını beyan eden ek deklarasyonuna karşı, AB'nin cevabı Kıbrıs sorununu bir kez daha çözümsüz bir noktaya getirmiştir. Ancak bu çözümsüzlük, Türkiye'nin müzakere sürecini kesintiye uğratmamıştır.

AB, 2005 yılından bu yana - 2017 yılı hariç tutulmak kaydıyla - her yıl Türkiye İlerleme Raporlarını yayınlamaktadır. Söz konusu raporlarda Kıbrıs sorununa ilişkin dikkat çeken görüşler, bölgesel konular çerçevesinde aşağıdaki gibi listelenmektedir:

- *Türkiye 2005 Yılı İlerleme Raporu*: Raporla, Türkiye'nin Uyum Protokolünü imzalaması ve BM'nin Kıbrıs sorununun çözümü için geliştireceği planları destekleyeceği yönündeki açıklamaları olumlu karşılanmakla birlikte Kıbrıs'ın bazı uluslararası örgütlere katılımını veto etmesi bölgesel ilişkiler anlamında olumsuz olarak değerlendirilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2005).
- *Türkiye 2006 Yılı İlerleme Raporu*: Raporla, Türkiye'nin Uyum Protokolünü imzalamasına rağmen uygulamadığı ve ayrımcılık yaptığı belirtilerek Kıbrıs'a yönelik kısıtlamaların malların dolaşımından ulaşıma kadar bütün alanlarda kaldırılması gerektiği ifade edilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2006).
- *Türkiye 2007 Yılı İlerleme Raporu*: Raporla, en dikkat çekici ve müzakere süreçleri için etkileyici olan şu ifadeye yer verilmiştir; "Aralık 2006'da AB Konseyi, Türkiye'nin Kıbrıs Cumhuriyeti'ne yönelik kısıtlamaları nedeniyle, müzakerelerin sekiz fasılda açılmamasına ve Komisyon tarafından Türkiye'nin Ortaklık Anlaşmasına Ek Protokolü tam olarak uyguladığını teyit edilinceye kadar bütün fasılların geçici olarak kapanmamasına karar vermiştir" (Avrupa Komisyonu, 2007).
- *Türkiye 2009 Yılı İlerleme Raporu*: Raporla, önceki yıllarda da yinelenen kısıtlamaların kaldırılması ve ilişkilerin normalleştirilmesi gerektiğine yönelik ifadeler ek olarak; "Türk donanması, Rapor döneminde, birçok kez Güney Kıbrıs Rum Yönetimi için petrol arayan sivil gemileri engellemiştir" tespiti yer verilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2009).
- *Türkiye 2010 Yılı İlerleme Raporu*: Raporla, "Bölgesel konular ve uluslararası yükümlülükler" başlığı altında Kıbrıs'a uygulanan kısıtlamaların kaldırılması ve BM çerçevesinde soruna çözüm getirilme beklentisi gibi önceki yıllarda yinelenen hususlara ilave olarak "Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), karasularında ve hava sahasında Türkiye tarafından ihlaller gerçekleştirildiğini bildirmiştir," tespiti yer almıştır (Avrupa Komisyonu, 2010).
- *Türkiye 2011 Yılı İlerleme Raporu*: Raporla, Türk hükümetinin Kıbrıs sorununa bir çözüm getirilmemesi halinde GKRY başkanlığında AB Dönem Başkanlığı ile ilişkilerini 01 Temmuz 2012 tarihinden başlamak üzere 6 ay durduracağı yönünde ifadelerine yer verilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2011).
- *Türkiye 2012 Yılı İlerleme Raporu*: Raporla, Türkiye'nin GKRY tarafından sondaj çalışmaları yapmak üzere görevlendirilecek petrol şirketlerine misilleme yapılacağını belirttiğini ve bir yandan da Türk Toplumunu temsilcileri ile bir anlaşmaya imza atarak bir Türk şirketi vasıtasıyla Gazimağusa yakınında kıyıda keşif amaçlı sondaj çalışmalarına destek verdiğini içeren açıklamalar yer almıştır. Buna karşılık AB'nin tavrı ise şu sözlerle dile getirilmiştir: "AB, AB'ye üye devletlerin, BM Deniz Hukuku Sözleşmesi dâhil, uluslararası hukuka ve AB müktesebatına uygun olarak, diğerleri yanında, ikili anlaşmalar yapma, doğal kaynaklar ile ilgili arama yapma ve bunlardan yararlanmayı da kapsayan egemenlik hakları olduğunu vurgulamıştır." Türkiye'nin GKRY'nin faaliyetlerine yönelik yaklaşımını tehdit olarak değerlendirmiştir (Avrupa Komisyonu, 2012).

- *Türkiye 2013 Yılı İlerleme Raporu*: Raporla, “Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’ne kayıtlı olan ya da son uğradığı liman Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nde olan gemiler ve uçaklara yönelik bu kısıtlamalar yürürlükte kaldığı sürece, Türkiye bu sekiz fasla ilişkin AB müktesebatını tam olarak uygulama konumunda olmayacaktır,” ifadesine yer verilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2013).

İlerleme Raporları ve 2016 yılından bu yana kullanılan adıyla Ülke Raporları kapsamında Türkiye’nin Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak vurgulanan hususlar hemen her raporda birbirine benzerlik göstermiştir. Gümrük Birliği kapsamında malların serbest dolaşımına müsaade edilmemesi, ulaşımda kısıtlar uygulanması ve bu nedenle gemi taşımacılığı olmak üzere ulaşıma dayalı ticarete engel konması, petrol arama ve sondaj çalışmalarına müsaade edilmediği yönünde yaklaşımlar sergilenmesi, GKRY’nin birtakım uluslararası örgütlere üyeliğinin veto edilmesi, karasuları ve havasahasında gerçekleştirilen ihlaller; raporların “Bölgesel konular ve uluslararası yükümlülükler” başlığı altında tekrar tekrar yer alan konular olmuştur. 2007 yılı raporundan bu yana her yıl tekrarlanan bir diğer husus ise Türkiye’nin GKRY ile olan ilişkilerinde normalleşmeye gitmediği sürece müzakerelerin sekiz fasılda açılmayacağı ve diğer fasılların da geçici olarak kapanmayacağı yönündeki karardır.

Müzakerelerin başlamasından bu yana Türkiye ve AB ilişkilerinde Kıbrıs sorunu, İlerleme/Ülke Raporları üzerinden incelendiğinde ortaya çıkan resim, Türkiye’nin Kıbrıs sorunu çözümüne yanaşmaması ve ilişkileri “normalleştirmemesi” halinde müzakere sürecinin hem Komisyon hem de üye ülkelerce veto edilen fasılların açılmaması yoluyla askıya alınarak sonuçlandırılmayacağı yönündedir.

Türkiye’nin AB müktesebatına uyum konusunda iyileştirilmesi ve gelişmesi gereken başka konuları da bulunmaktadır. Ancak bu konular, iç politika araçları ile çözüme kavuşturulabilecekken Kıbrıs sorunu Türkiye’nin tek başına çözüm üretemeyeceği ve tarafların karşılıklı olarak müzakere etmesi gereken bir konu olması münasebetiyle AB üyeliği sürecinde kritik bir rol oynamaktadır.

Kıbrıs sorunu, KKTC ve GKRY arasında bir etnik sorun olmanın ötesinde, farklı uluslararası aktörlerin de sürece dâhil olması nedeniyle uluslararası bir sorundur. Yerel boyutta KKTC ve GKRY; ulusal boyutta garantör devletler arasında olan Türkiye, Yunanistan ve İngiltere; uluslararası boyutta ABD, Rusya ve AB; küresel boyutta da BM’nin sürece ilgi gösterdiği bir dört boyutlu yaklaşım olduğu görülmektedir (Örmeci ve Kısacık, 2020, s. 26-27). Bu nedenle AB’nin, müzakere sürecinde Türkiye’nin bu soruna tek taraflı olarak çözüm bulmasını beklemesi uluslararası ilişkiler açısından da gerçekçi görünmemektedir. Güvenlik, egemenlik, ekonomi gibi pek çok konuda stratejik bir öneme sahip olan bu bölgede, Türkiye’nin AB üyelik müzakereleri önündeki Kıbrıs sorununa karşı bir uzlaşım modeli oluşturulması bekleniyorsa AB’nin de tek taraflı yaklaşımını terk etmesi gerekecektir.

Kıbrıs sorunu, Türkiye için AB üyeliği süreçlerini etkilemesinin yanı sıra bir ulusal güvenlik konusu olarak da değerlendirilmektedir. AB, GKRY’nin üyeliğinin ardından burayı AB toprağı olarak kabul etmiş ve Doğu Akdeniz’e yönelik stratejik konular Türkiye-Yunanistan-AB arasında bir anlaşmazlık halini almıştır (Güner, 2020, s. 113-114). AB’nin Türkiye’nin ve KKTC’nin ulusal güvenlik çıkarlarını dikkate almaması, Doğu Akdeniz konusunda taraflar arasında çatışmaya yol açabilecek anlaşmazlıklara neden olmaktadır. Bu bakımdan Türkiye ve AB ilişkileri yalnızca üyelik konusu ile sınırlandırılmayacak kadar kapsamlıdır. İlişkilerin ve işbirliğinin sağlıklı ilerleyebilmesi için de AB’nin tek taraflı yaklaşımdan uzaklaşarak Türkiye ve KKTC’nin ulusal güvenlik ve çıkarlarını göz önünde bulunduran bir diyaloga girmesi önem arz etmektedir.

Kıbrıs Sorununa Liberal Kurumsalcılık Yaklaşımı

İçinde bulunduğumuz dünyada, uluslararası siyaseti yöneten ve düzenleyen tek bir ortak yönetimin olmaması bir anarşi ortamını doğurur. Fakat bu anarşi ortamının varlığı, ne uluslararası toplumun olmadığı ne de işbir-

likleri yoluyla kurumsallaşmanın kurulamayacağı anlamına gelir. İşbirliği kurmak ise taraflar arasında birebir uyum olmasını gerektirmez. Aksine tarafların çıkarlarını dengeleyecek işbirliği mekanizmaları geliştirilebilmesi için birbiri ile çatışan karşıt görüşlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu işbirlikleri karşılıklı çıkarların gözetilmesi, geleceğe yönelik beklentilerin hesaba katılması, işbirliğine dâhil edilecek aktörlerin sayısı ve hatta yaptırımların devreye girmesi farklı araçlar kullanılarak inşa edilebilir (Axelrod ve Keohane, 1985, s. 226-228). İşte bu görüşleri bünyesinde barındıran liberal kurumsalcılık yaklaşımı, uluslararası ilişkilerde kurumsal işbirlikleri kurularak çatışma ve anlaşmazlıklardan daha uzun süre uzak kalınabileceğini öne sürmektedir.

Güç ve çıkarlar önemlidir; ancak rejim ve kurumlar da güç ve çıkarların korunmasında yardımcı olabilecek unsurlardır (Griffiths vd., 2011, s. 110). Bu açıdan bakıldığında AB ve BM gibi kurumların girişimleri ile Kıbrıs sorununa çözüm aranması niyeti olumlu görülebilir. Ancak çözüm arama sürecinde tarafların karşılıklı çıkarlarını gözetmek yerine tek taraflı bakış açısını izlemek, karşı tarafı kışasa kışasa (tit for tat) yöntemini kullanmaya sevk eder ve içinde bulunan çözümsüzlük ortamı eko etkisi (echo effect) altına girerek bir kısır döngünün ortaya çıkması kaçınılmaz olur (Axelrod ve Keohane, 1985, s. 245). BM Güvenlik Konseyi'nin Kıbrıs kararlarına bakıldığında Türk tarafı ve Türkiye'nin politik ve diplomatik girişimlerinin olumsuz karşılanarak adanın tek temsilcisinin GKRY olduğu yönünde hareket edildiği görülmektedir (Doğan, 2002, s. 89-90). AB kararlarında da benzer bir durum söz konusu olup GKRY'nin aday ülke olarak kabul edilmesi ve KKTC'nin yok sayılması süreçleri yaşanmıştır. Bu açıdan bakıldığında kurumların işbirliği beklentileri ile aktörlerin çıkarlarının uyum sağlamadığı söylenebilir. İşte bu nedenle Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde Kıbrıs sorununu yönetmek için liberal kurumsalcılık yaklaşımının öne sürdüğü araçları iyi analiz etmesi ve değerlendirmesi önemlidir.

Türkiye, hem işbirliğinden yana tavrını koruyacak hem de kendi çıkarlarını ve Kıbrıs Türk kesiminin çıkarlarını göz önünde bulunduracak adımlar atmalıdır. Geleceğin gölgesinin uzun olduğunu hesaba katarak sürekli menfaatlerini etkileyen konularda çıkarlarını korurken; uluslararası örgütlerin işbirliğine yönelik çağrılarında tarafları dinlemekten kaçınmamalıdır. Oyunların kurallarının ve aktörlerin çıkarlarının sürekli değiştiği bu dünyada, farklı alanlarda ve farklı konularda kurumsal işbirliklerine girmek taraflar için geleceğin gölgesini uzatacaktır. Bu nedenle çıkarlarını korumak adına, anlaşmalar çerçevesinde kurumsallaştırılmış yeni işbirliklerine girerek uluslararası toplumun farklı aktörleri ile oyunda denge arayışına girebilir. Böylece Türkiye ve KKTC, uluslararası örgütlerin kararları karşısında yalnız kalma halini aşarak çıkarlarını koruyacak yeni işbirlikleri ile oyunun dengelerini yeniden kurabilir.

Kıbrıs sorununu yönetirken AB üyeliğinden tamamen vazgeçmek ya da diğer uluslararası örgütlerin birtakım oluşumlarının dışında kalmak, geleceğin gölgesini iyi hesap edememe ve kurumsallaşan işbirliklerinden uzaklaşma sorununa yol açabilir. Bu nedenle her türlü olasılık iyi değerlendirilmeli, soruna taraf aktörlerin bir sonraki adımı ve/veya adımlarının neler olabileceğini hesaplamaya yönelik araçlar etkin kullanılmalıdır. Ancak bu sayede işbirliklerinden doğan güç ve karşılıklı çıkar ilişkilerini kendi lehine çevirebilecektir.

AB ile Müzakerelerde Bugün Gelinen Durum

Türkiye'nin AB ile üyelik müzakerelerinde gelinen son durumda ilişkiler ucu açık olarak sürdürülmektedir. GKRY tarafından işçilerin serbest dolaşımı; yargı ve temel haklar; enerji; adalet, özgürlük ve güvenlik; eğitim ve kültür; dış güvenlik ve savunma politikası fasılları engellenmiştir. Fransa tarafından da tarım ve kırsal kalkınma; kurumlar; mali ve bütçesel hükümler fasılları engellenmektedir (Karademir, 2015). Komisyon, Kıbrıs sorununu 2005 yılından bu yana yayınlanan tüm İlerleme ve Ülke Raporlarında tekrar tekrar gündeme alarak üyelik önünde önemli bir engel olduğunun altını çizmiştir. Bu nedenle müzakere fasıllarının kısa vadede kapatılarak tam üyeliğe geçilmesi gibi bir beklenti içinde olmak gerçekçi olmayacaktır. Bununla beraber, Brüksel Zirvesi'nin sonuç bildirgesinde Türkiye ile ilgili bölümde yer alan şu ifadeler dikkat çekicidir: "Müzakerelerin ortak hedefi Birliğe üyeliğidir. Sonuçları önceden garanti edilemeyen bu müzakereler açık uçludur. Tüm Kopenhag kriterleri

göz önünde bulundurulurken, aday ülkenin, üyelik yükümlülüklerini tam olarak üstlenecek durumda olmaması halinde, Avrupa yapılarına mümkün olan en güçlü bağlarla kenetlenmesi sağlanmalıdır” (T.C. Dış İşleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 2005, s. 19). Brüksel Zirvesi’nde yer alan müzakerelerin açık uçlu olacağı ve sonucunun tam üyelik olacağı yönünde bir garanti verilemeyeceği ifadesi göz önünde bulundurulduğunda fasılların kapatılmasının da Türkiye’nin AB üyeliği için bir kesinlik içermediği unutulmamalıdır.

Avrupa Komisyonu’nun 2019 Türkiye Raporu’nda Türkiye’nin hala kilit bir ortak olduğu belirtilmekle birlikte 2018 yılında AB Genel İşler Konseyi tarafından ortaya konan sonuçlar ışığında bugüne dek açılan 16 fasıl dışında yeni bir fasılın müzakereye açılmasının ya da açılan fasılların kapatılmasının mümkün olmadığı değerlendirilmektedir. Bu nedenle müzakerelerin durma noktası geldiği düşünülmekte; Gümrük Birliği için de güncellenmesi yönünde bir çalışma yapılmasının öngörülmediği ifade edilmektedir. Bütün bunlar belirtilmekle birlikte Türkiye ile dış politika ve güvenlik politikası konularında diyalogların devam ettiği; enerji, taşımacılık, ekonomi ve ticaret alanlarında işbirliklerinin geliştiği; tarım ürünlerinde coğrafi işaretlerin karşılıklı tanınması gibi teknik konularda uzlaşıldığı; Türkiye’nin muazzam çaba gösterdiği Suriyeli sığınmacılar ve mülteciler konusunda işbirliğinin ilerletildiği gibi ifadelere de yer verilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2019). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere müzakerelerin durma noktasına gelmesi ya da Gümrük Birliği’nin güncellenmesinin öngörülmemesi yaklaşımlarına rağmen Türkiye ve AB arasındaki ilişkilerin tamamen son bulduğu ve uzlaşımın uzak bir noktaya geldiğini söylemek mümkün değildir.

Doğu Akdeniz’de yaşanan gelişmeler, Türkiye ve AB arasındaki ilişkilerde tıpkı Kıbrıs sorununda olduğu gibi bir çözümsüzlük durumunu gözler önüne sermektedir. AB Dış İşleri Bakanları, 15 Mayıs 2020 tarihli açıklamalarında Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki faaliyetlerini durdurması yönünde AB tarafından yapılan çağrılara yanıt vermediğini vurgulamış ve taraflar arasındaki güçlü iletişim ve diyalogun Türkiye’nin tek taraflı girişimleri nedeniyle zedelendiğini ifade etmiştir (Avrupa Birliği Konseyi, 2020). Bu açıklamaya cevaben Türkiye Dış İşleri Bakanlığı sözcüsü Hami Aksoy, AB’nin bu açıklamasının kendini tekrar eden “kısır bir söylemin son örneği” olduğunu ifade etmiştir; iletişim tek taraflı değil uluslararası hukuk ile Türkiye ve KKTC’nin meşru hak ve menfaatlerini dikkate alacak şekilde kapsayıcı bir diyalog üzerinden yürümesi gerektiğini belirtmiştir (T.C. Dış İşleri Bakanlığı, 2020). Benzer şekilde Dış İşleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da 05 Şubat 2020 tarihli bir konuşmasında AB üyeleri arasındaki dayanışmanın uluslararası hukukun üstünde olamayacağını ve Türkiye’ye karşı tehdit ve yaptırım dili ile iletişim kurmakla hiçbir sonuç elde edilemeyeceğini vurgulamıştır (Anadolu Ajansı, 2020).

Türkiye, Kıbrıs sorunu ya da Doğu Akdeniz’de yaşanan gelişmeler gibi taraflar arasında anlaşmazlık olan konulara rağmen 9 Mayıs Avrupa Günü vesilesiyle Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Dış İşleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun verdiği mesajlarla Türkiye-AB işbirliğinin önemine dikkat çekip stratejik hedef olarak görülen AB tam üyeliği konusunda kararlılığını dile getirmiştir (T.C. Dış İşleri Bakanlığı Dış Politika Kronolojisi, 2020).

AB de geçirdiği krizlerden sonra farklı konularda çeşitli sorunlarla yüz yüze gelmiştir ve bu krizlerin etkilerini atlatma yolunda çalışmalarına devam etmektedir. Ekonomik kriz, göç krizi, Brexit gibi konular, genişleme politikalarının AB gündeminde geri planda kalmasına yol açmıştır. Bu durum, Türkiye’nin müzakere sürecine de etki etmektedir (Akçay ve Turan, 2020, s. 19). 25 Mart 2020 tarihinde Kuzey Makedonya ve Arnavutluk’un üyelik müzakerelerinin başlaması kararı alınmıştır; ancak karara ilişkin açıklamada vurgunun genişleme konusuna değil jeostratejik çıkarlar üzerine yapılması dikkat çekmiştir (Avrupa Komisyonu, 2020). Bu açıdan bakıldığında müzakere sürecinin yavaş ilerlemesinin yalnızca Türkiye’den beklentilere bağlı olmadığı ve AB’nin de kendi içinde birtakım yapılanma çalışmalarını hayata geçirmesi gerektiği görülmektedir.

Türkiye ve AB ilişkilerinde, üyelik beklentileri dönem dönem yükselmekte ve dönem dönem karamsarlık hüküm sürmektedir. Fakat raporların olumsuz çıktığı ve hatta 2017 yılında olduğu gibi bir ilerleme raporunun yayınlanmadığı dönemlerde dahi üyelik sürecinin sonlandırılması ihtimali her iki taraf için de gündemin tartışma konularından biri haline gelmemiştir. AB üyesi devletler arasında Türkiye'nin üyeliğine karşı olanlar çıkarsa da Birliğin bütününde bu sürecin tamamen terk edilmesi gerektiğine yönelik kararların alınacağı bir noktaya gelinmemiştir. Bunun altında birden fazla neden olduğu öne sürülebilir. Coğrafi yakınlık, ekonomik ilişkiler, enerji, güvenlik politikaları konusunda işbirliği ihtiyacı gibi ihtimaller çoğaltılabilir. Fakat ilişkileri sonlandırma niyetinde olmamak, bugün içinde bulunulan çözümsüzlük durumu için bir çıkış noktası göstermemektedir.

Dış İşleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Türkiye'nin sadece ihtiyaç duyulduğu anda iş birliği yapılacak bir ülke olarak görülmesinin kabul edilemeyeceğini ve inişli çıkışlı 60 yıllık üyelik sürecinde ilişkilerin bel kemiği olan müzakereleri tamamen askıya almanın kimseye bir faydası olmayacağını dile getirmiştir (Anadolu Ajansı, 2020). Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Türkiye ve AB arasındaki ilişkiler; siyaset, ekonomi, enerji, güvenlik gibi çeşitli konularda stratejik işbirliğine dayanan uzun soluklu ilişkilerdir ve geçici işbirliği anlaşmaları ya da protokoller üzerinden ilerletilmesini beklemek güçtür.

Türkiye açısından Kıbrıs sorununun AB üyesi olmak adına kolaylıkla çözülebilecek bir konu olmadığı geçen yıllarda izlenen politikalar ve sergilenen kararlı duruşa bakılarak anlaşılabilir. AB'nin de GKRY'nin aday ülke olarak Birliğe dâhil edilmesi ve Türkiye ile müzakere fasıllarının Kıbrıs sorunun çözülmeden açılmaması kararları doğrultusunda Kıbrıs politikasında sert bir tavır içinde olduğu görülmektedir. Bu çıkmazı aşmak için taraflar arasında diplomasi ve diyalogların iyi yönetilmesi önemlidir.

Sonuç

Kıbrıs sorunu henüz bir çözüme kavuşturulmadan AB, GKRY'nin üyelik görüşmelerinin başlamasına ve nihayetinde de Birliğe üye olmasına imkân tanımıştır. Bu durum, GKRY'nin kendisini adanın temsilcisi konumuna getirirken diğer AB üyesi devletlerin de desteğini almasını sağlamıştır. İşbirliğini kurumsal temellere oturtarak üyesi olduğu uluslararası örgütün kendi haklarını savunmasına zemin oluşturmuştur. Türkiye ise adada Türk kesiminin varlığının göz ardı edilemeyeceği ve GKRY'nin tek başına adanın bütününe temsil etmediği görüşlerini savunurken kendisini destekleyecek diğer aktörlerin ve uluslararası toplumda haklılığını birtakım kararlara bağlayacak kurumsal işbirliklerinin olmaması nedeniyle daha kısıtlı bir hareket alanına sahiptir. Buna rağmen Kıbrıs konusunda kararlı duruşunu sergilemeye devam etmekte, AB'nin raporlarında birer sorun olarak tespit edip "normalleştirilmesini" istediği tedbirleri alabilmektedir. GKRY'nin NATO gibi uluslararası örgütlere üyeliğini veto etmek gibi haklarını kullanarak sorunun tek taraflı düşünüldüğü uluslararası düzende Türk kesiminin de haklarının gözetilmesi gerektiği konusunu gündemde tutmaktadır.

AB ve BM, Kıbrıs konusunda aldığı kararlarda adanın Türk kesimini azınlık olarak görüp onlara Rum kesimine tabi bir topluluk tavrı ile yaklaşmıştır. Türkiye, Annan Planı gibi çözüm önerilerine yapıcı yaklaşırken, uluslararası toplumun geri kalanının baştan beri Rum kesimi odaklı çözüm önerileri geliştirmesi eleştirilmesi gereken konulardan biridir. Azınlık hakları ve eşitlik konularına vurgu yapan Avrupa'nın Kıbrıs sorunda aynı hassasiyeti göstermemesi dikkat çekicidir. Tarafların bu konuda görüş ayrılığı yaşamaması, Kıbrıs sorunun Türkiye'nin AB üyeliği önünde kalıcı bir engel olarak varlığını sürdüreceğine işaret etmektedir.

Kıbrıs sorunun müzakere süreci başlamadan önce de var olduğu bilinmektedir. 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye için Avrupa Stratejisi geliştirilirken Kıbrıs konusunda tarafları uzlaştırma çağrısında bulunulmuş ve Türkiye bu çağrıya karşılık vermemiştir. Bu konuda bir çözüm üretilmeden ve konu karşılıklı anlaşmazlık noktasındayken 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülke olduğu ilan edilmiştir. Türkiye'nin Kıbrıs kararı

hiçbir değişime uğramamasına rağmen 2004 tarihli Brüksel Zirvesi'nde üyelik müzakerelerine 03 Ekim 2005'te başlanacağı yönünde karar alınmıştır. Görüldüğü üzere Türkiye ile üyelik süreci Kıbrıs sorunun varlığı bilinmesine ve Türkiye'nin bu konuda kararını değiştirmemiş olmasına rağmen başlatılmıştır. AB müktesebatına uyum konusunda Türkiye önemli reformlar yapmıştır ve hala AB ile ilişkilerin olumlu seyretmesi yolunda işbirliklerinden yana duruşunu korumaktadır. AB tarafında ise tek taraflı olarak sorunların varlığını işaret etme; ancak çözüm bulma noktasında adımları sadece Türkiye'den bekleme yönünde bir eğilim olduğu gözlemlenmektedir. Başından beri sonucunun garanti edilemediği bir üyelik süreci, Türkiye ile ilişkilerin bir çerçeveye oturtulması gerektiği ve bu nedenle Müzakere Çerçeve Belgesi'nin üretilmesi ile bu gereksinimin karşılandığı bir politika olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak Türkiye'nin AB üyeliği için Kıbrıs sorununa uluslararası toplumun talep ettiği şekilde yanıt vermeyeceği müzakere süreçlerinin pek çok aşamasında kanıtlanmıştır. Öte yandan AB ile ilişkilerin kesilmesi ya da sonlandırılması ihtimali de gerçekçi değildir. Bu nedenle Türkiye'nin AB müzakere sürecinin askıya alınması ya da sonlandırılma dahi alternatif modellerle Avrupa ile işbirliğini sürdüreceği; AB'nin stratejik ve kilit ortak olarak adlandırdığı Türkiye ile ilişkilerini güvenlik ve ekonomi başta olmak üzere çeşitli nedenlerle tamamen sona erdirmeyeceği; Kıbrıs sorununun ise ancak tarafların eşit olarak temsil edildiği ve KKTC'nin de talep ve görüşlerinin dikkate alındığı bir ortamda çözüme kavuşturulabileceği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Akçay, E. Y., Turan, İ. (2020). Turkey's Membership Process In A Multi-Speed European Union, *Aurum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 13-22.
- Anadolu Ajansı. (2020). "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: AB katılım sürecinde yeni bir sayfa açmanın vakti geldi", <https://www.aa.com.tr/tr/politika/disisleri-bakani-cavusoglu-ab-katilim-surecinde-yeni-bir-sayfa-acmanin-vakti-geldi/1724893#>, (22.07.2020)
- Avrupa Birliği Konseyi. (2020). "Statement of the EU Foreign Ministers on the situation in the Eastern Mediterranean", <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/05/15/statement-of-the-eu-foreign-ministers-on-the-situation-in-the-eastern-mediterranean/>, (21.07.2020)
- Avrupa Komisyonu. (2005). "Türkiye 2005 İlerleme Raporu (COM(2005) 561 nihai)", https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf, (16.12.2019)
- Avrupa Komisyonu. (2006). "Türkiye 2006 İlerleme Raporu (COM(2006) 649 nihai)", https://ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2006.pdf, (16.12.2019)
- Avrupa Komisyonu. (2007). "Türkiye 2007 İlerleme Raporu (COM(2006) 663)", https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf, (16.12.2019)
- Avrupa Komisyonu. (2009). "2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu (COM (2009) 533 final)", https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf, (16.12.2019)
- Avrupa Komisyonu. (2010). "Türkiye 2010 Yılı İlerleme Raporu {COM(2010) 660}", https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf, (16.12.2019)

- Avrupa Komisyonu. (2011). "Türkiye 2011 Yılı İlerleme Raporu {COM(2011) 666}", https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf, (16.12.2019)
- Avrupa Komisyonu. (2012). "Türkiye 2012 Yılı İlerleme Raporu {COM(2012) 600}", https://www.ab.gov.tr/files/2012_ilerleme_raporu_tr.pdf, (16.12.2019)
- Avrupa Komisyonu. (2013). "Türkiye 2013 Yılı İlerleme Raporu {COM(2013) 700}", https://www.ab.gov.tr/files/2013%20ilerleme%20raporu/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf, (16.12.2019)
- Avrupa Komisyonu. (2019). "2019 Türkiye Raporu {COM(2019) 260 nihai}", https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu-_tr.pdf, (20.12.2019)
- Avrupa Komisyonu. (2020). "Commission welcomes the green light to opening of accession talks with Albania and North Macedonia", https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_519, (21.07.2020)
- Axelrod, R., Keohane, R. O. (1985). Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions, *World Politics*, 38(1), 226-254.
- Commission of the European Communities. (2006). *Commission Staff Working Document Turkey 2006 Progress Report*, Brüksel, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2006/nov/tr_sec_1390_en.pdf, (17.11.2019)
- Çakmak, B. (2017). *Tarihte Kıbrıs (İlkçağlardan 1960'a Kadar) II. Cilt*, Osman Köse (Eds.). İstanbul: Akdeniz Karpaz Üniversitesi, 857-862.
- Çömlekçi, M. F., Hocaoğlu Bahadır, N. (2020). Avrupa Birliği - Türkiye İlişkileri ve Seçim Gündemlerinde Medyada Türkiye Söylemi, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1130-1141.
- Doğan, N. (2002). Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği Kararlarında Kıbrıs Sorunu, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 4, 84-106.
- Doğan, N. (2008). *Global Politika, Bölgesel Gelişmeler ve Türkiye*, Ankara: Savaş.
- Erhan, Ç., Akdemir, E. (2016). Türkiye - Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde İlk On Yılın Muhasebesi (2005-2015), *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 78, 7-35.
- European Parliament. (2019). "Opening of negotiations with Turkey", <http://www.europarl.europa.eu/sides/get-Doc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P6-TA-2005-0350+0+DOC+PDF+V0//EN>, (03.12.2019)
- European Union. (2019). "The history of the European Union", https://europa.eu/european-union/about-eu/history_en, (08.11.2019)
- Griffiths, M., Roach, S. C. ve Salamon, M. S. (2011). *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*, Ankara: Nobel.

- Güner, A. (2020). “Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin (Kıbrıs Cumhuriyeti’nin) Avrupa Birliği Üyeliğinin Kıbrıs Sorununa Etkisi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 37, 95-118.
- Karademir, M. (2015). “10. Yılında Türkiye’nin AB’ye Tam Üyelik Süreci”, *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM)*, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/20595/10_yilinda_turkiyenin_abye_tam_uyelik_sureci, (08.11.2019)
- Örmeci, O., Kısacık, S. (2020). “Cutting the gordian Knot: turKish Foreign PoliCy towards CyPrus during aK Party era (2002–2020)”, *Studia I Analizy Nauk O Polityce*, 1, 21-64.
- Özen, Ç., Yazgan, H. (2007). *Zor ya da Zoraki Aday: Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Süreci*, Ertan Efegil ve Mehmet Seyfettin Erol (Eds.). Ankara: Orion, 233-280.
- Özersay, K. (2009). *Kıbrıs Sorunu: Hukuksal İnceleme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi No: 32, Ankara Üniversitesi.
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı. (2004). “Brüksel Zirvesi (16-17 Aralık 2004)”, <http://www.mfa.gov.tr/bruksel-zirvesi-16-17-aralik-2004.tr.mfa>, (11.11.2019)
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı AB Başkanlığı. (2005). “Türkiye İçin Müzakere Çerçeve Belgesi ve İlgili Diğer Belgeler”, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/MuzakereCercevesi/Muzakere_Cercevesi_2005.pdf, (12.11.2019)
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı. (2020). “SC-35, 15 Mayıs 2020, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy’un AB Dışişleri Bakanlarının Doğu Akdeniz’deki Duruma İlişkin Açıklaması Hakkında Soruya Cevabı”, http://www.mfa.gov.tr/sc_-35_-ab-disisleri-bakanlarinin-dogu-akdenizdeki-duruma-iliskin-aciklamalari-hk-sc.tr.mfa, (21.07.2020)
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı Dış Politika Kronolojisi. (2020). “Mayıs 2020”, <http://www.mfa.gov.tr/mayis2020.tr.mfa>, (21.07.2020)
- Vatansever, M. (2012). “Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, No. 12/Özel Sayı, 1487-1530.